स्थानानि वै द्विजाः। द्रव्याण्यन्यान्यथादाय स्पृष्ट्वा यो ब्राह्मणः पठेत्। प्रतिग्रहीता सावित्रीं सर्वत्रैव प्रकीर्त्तयेत्। ततस्तु सार्द्धं द्रव्येण तस्य द्रव्यस्य दैवतम्" भूमिर्विष्णुदेवताकेत्यादि कीर्त्तयेदित्यर्थः। "समापयेत्ततः पश्चात् कामस्तुत्या प्रतिग्रहम्। विधिं धर्ममथो ज्ञात्वा यस्तु कुर्य्यात् प्रतिग्रहम्। दात्रा सह तरत्येव नानादुर्गाण्यसौ द्विजः"। ब्रह्मपुराणे "ब्राह्मणः प्रतिगृह्णीयाद्वृत्त्यर्थं साधुतस्तथा। अव्यश्वमपि मातङ्गतिललौहांश्च वर्जयेत्। कृष्णाजिनहयग्राही न भूयः पुरुषो भवेत्। शय्यालङ्कारवस्त्रादि प्रतिगृह्य मृतस्य च। नरकान्न निवर्त्तन्ते धेनुं तिलमयीं तथा"। तथा "ब्रह्महत्या सुरापानमपि स्तेयं तरिष्यति। आतुराद् यद्गृहीतन्तु तत्कथं वै तरिष्यति" एतदादिद्रव्यदानं ग्रहीतुर्दोषजनकम्। अनिच्छवे विद्यारहितत्वेनासमर्थाय च दातुरपि दोषजनकमाह दक्षः "न केवलं हि तद्याति शेषमस्य च नश्यति"। तत् द्रव्यं शेषं द्रव्यस्य अतएव याज्ञवल्क्यः "विद्यातपोभ्यां हीनेन न तु ग्राह्यः प्रतिग्रहः। गृह्णन् प्रदातारमधो नयत्यात्मानमेव च"। अधो नरकम्। एतद्दानप्रतिग्रहणोत्तरं तपोजपादिभिरात्मतारणक्षमाय स्वेच्छया प्रतिग्रहीत्रे दानं न दोषायेत्याह विष्णुः "एतानि यदि गृह्णाति स्वेच्छयाभ्यर्थितो न तु। तस्मै दाने न दोषोऽस्ति यस्त्वात्मानन्तु तारयेत्"। तारणप्रकारमाह हारीतः "मणिवासोगवादीनां प्रतिग्रहे सावित्र्यष्टसहस्रं जपेत् पञ्चमध्यमे दशोत्तमे द्वादशरात्रं पयोव्रतं शतसहस्रं मत्प्रतिग्रहेष्विति" अष्टसहस्रमष्टाधिकसहस्रम् असत्प्रतिग्रहेषु उभयतोमुख्यादिप्रतिग्रहेषु तथाचादिपुराणे "किं करिष्यत्यसौ मूढो गृह्णात्युभयतोमुखीम्। सहस्रं वारुणाः पाशाः खुरधाराऽग्निसन्निभाः। पूर्णे वर्षसहस्रे तु पाश एकः प्रमुच्यते"। अत एव देवलः "प्रतिग्रहसमर्थो हि कृत्वा विप्रो यथाविधि। निस्तारयति दातारमात्मानञ्च स्वतेजसा"। स्कान्दे "वेदाङ्गपारगो विप्रो यदि कुर्य्यात् प्रतिग्रहम्। न स पापेन लिप्येत पद्ममत्रमिवाम्भसा" एवं "तीर्थे न प्रतिगृह्णीयात् पुण्येष्वायतनेषु च। निमित्तेषु च सर्वेषु न प्रमत्तो भवेन्नरः" इति महाभारतवचनम्। प्रतिग्रहीतृदोषजनके गङ्गातीरादिदेशग्रहणादिकाले दानेऽपि बोध्यम्। किन्त्विदानीन्तथाविधपात्राभावात् "मनसा पात्रमुद्दिश्य" इत्यादि प्रागुक्तवचनात्तत्तद्देशकालयोरुत्सृज्य देशान्तरे कालान्तरे च प्रतिपादनाचारः सर्वथा समीचीनः। गङ्गावाक्यावल्यप्येवम्। याज्ञवल्क्यः "प्रतिग्रहसमर्थो हि नादत्ते यः प्रतिग्रहम्। ये लोका दानशीलानां स तानाप्नोति पुष्कलान्"। अपवादमाह स एव "कुशाः शाकं पयो मत्स्या गन्धाः पुष्पं दधि क्षितिः। मांसशय्यासनं धानाः प्रत्याख्येयं न वारि च"। चकाराद्गृहादि "शय्यागृहान् कुशान् गन्धानपः पुष्पं मणीन् दधि। मत्स्यान् धानाः पयोमांसं शाकञ्चैव न निर्णुदेत्" इति वचनात्। मणीन् विषादिनिवारकान्। तथा "एधोदकं फलं मूलमन्नमभ्युद्धृतञ्च यत्। सर्वतः प्रतिगृह्णीयात् मध्वथाभयदक्षिणाम्"। अभयदक्षिणाम् अभयदानं अभयप्रद इति वक्ष्यमाणवचनात्। अभ्युद्धृतम् अभ्यर्थ्य दत्तम्। किमिति प्रत्याख्येयम् इत्याह। तथा च मनुः "अयाचिताहृतं ग्राह्यमपि दुष्कृतकर्मणः। अन्यत्र कुलटाषण्डपतितेभ्यस्तथा द्विषः" एतद्वचनं याज्ञवल्क्यस्येति मिताक्षराकुल्लूकभट्टसाधवाचार्य्याः। मनोरिति शूलपाणिः। भरद्वाजः "अयाचितोपपन्ने तु नास्ति दोषः प्रतिग्रहे। अमृतं तद्विदुर्देवास्तस्मात्तं नैव निर्णुदेत्"। अपवादान्तरमाह स एव "देवातिथ्यर्च्चनकृते गुरुभृत्यार्थमेव च। सर्वतः प्रतिगृह्णीयादात्मवृत्त्यर्थमेव च" भृत्या भरणीयाः भार्य्यापुत्रादयः। तथा च मनुः "वृद्धौ च मातापितरौ साध्वी भार्य्या सुतः शिशुः। अप्यकार्य्यशतं कृत्वा भर्त्तव्या मनुरब्रवीत्"। आत्मवृत्त्यर्थं जीवनमात्रम्। "न तु तृप्येत् स्वयं ततः" इति मनुस्मृतेः। प्रयोगसारे "प्रतिग्रहं न गृह्णीयादात्मभोगोपलिप्सया। देवतातिथिपूजार्थं धनं यत्नादुपार्जयेत्"। अङ्गिराः "कुटुम्बार्थं द्विजः शूद्रात् प्रतिगृह्णीत याचितम्। क्रत्वर्थमात्मने चैव न हि याचेत कर्हिचित्"। अत एव यज्ञार्थे याचकत्वे निन्दामाह याज्ञवल्क्यः "चाण्डालो जायते यज्ञकरणाच्छूद्रभिक्षणात्" शूद्रस्यापि अयाचितदातृत्वमाह नृसिंहपुराणम् "अयाचितप्रदाता च कृषिं वृत्त्यर्थमाश्रयेत्। पुराणं शृणुयान्नित्यं नरसिंहस्य पूजनम्

प्रतिग्रहीतृ त्रि॰ प्रति+ग्रह-तृच्। प्रतिग्रहकर्त्तरि प्रतिग्रहीतृधर्माश्च दानशब्दे १पृ॰ उक्ता दृशद्वाः।

प्रतिग्राह त्रि प्रति+ग्रह-कर्त्तरि ण। १प्रतिग्रहकारके २पतद्ग्रहे (पिकदानी) पु॰ अमरः।

प्रतिघ पु॰ प्रति+हन-ड न्यङ्क्वा॰ कुत्वम्। १प्रतिघाते मेदिः